Головко Б. Г.,
доцент кафедри загальноправових дисциплін
факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ,
кандидат історичних наук

«Літопис УПА» – джерело вивчення визвольного руху в Україні у 40-50-х рр. ХХ століття

Створення і діяльність Української Повстанської Армії стало найпомітнішим проявом українського визвольного руху ХХ століття. Цей рух пройшов кілька етапів свого становлення: національна революція 1917 – 1920 рр., виникнення Української військової організації, утворення ОУН, проголошення Акту відновлення Української держави 30 червня 1941 р. і, нарешті, об'єднання збройних загонів ОУН в єдину структуру – Українську Повстанську Армію, символічним днем заснування якої вважається 14 жовтня 1942 р. Задля розуміння оцінки значення УПА доречно звернутися до доповіді відомого канадського історика, редактора «Літопису УПА», безпосереднього учасника бойових дій, голови Об'єднання вояків УПА США і Канади професора Петра Потічного, з якою він виступив у Нью-Йорку 21 жовтня 2012 р. П.Потічний прийшов до УПА 15-річним підлітком, мав псевдо «Горобчик» і воював у сотні Громенка (Михайла Дуди). На його думку, створення УПА, рішення про яке прийняв політичний провід ОУН, мало на меті захист мирного населення України від знущань нацистської окупаційної влади. В той же час, професор підкреслив, що УПА потужно протистояла і радянським каральним військам. Жахливі наслідки діяльності радянської влади в Україні, голодомори, політичні репресії, терор викликали обурення населення проти більшовизму такою ж мірою, як і проти Німеччини. Більш того, на його думку, саме УПА врятувала населення Західної України від масового терору й повного знищення комуністичним режимом. П.Потічний наголосив на тому, що УПА – це прояв широкомасштабного партизанського руху опору, що був добре організованим, скоординованим, мобільним і представляв собою справжню партизанську армію, яка за організацією, постачанням і діяльністю відрізнялась від інших, що діяли в роки Другої світової війни. УПА ніколи не отримувала міжнародної допомоги, а зброю, боєприпаси, уніформу вояки діставали в бою з нацистами і радянськими військами. У кожному військовому підрозділі перебував священик, який виконував функції капелана. УПА навіть створила мережу підпільних військових навчальних закладів.

© Головко Б. Г., 2017

П.Потічний підкреслив інтернаціональний склад організації. До неї входили росіяни, вірмени, грузини, узбеки, азербайджанці, німці, італійці, євреї й татари. Вони переходили в УПА, протестуючи проти політичних режимів Німеччини та СРСР, переховуючись від їхніх спецслужб. Підрозділи УПА знищили багато високопоставлених ворожих командирів, котрі брали участь у каральних операціях проти мирного населення. У свою чергу, Червона армія і війська НКВС жорстоко розправлялись з мирними людьми, які підтримували повстанців, а також членів родин воїнів УПА. Цікавим у доповіді став акцент на тому, що у розгортанні збройного опору окупантам поряд із діяльністю Організації українських націоналістів велику вагу мав також стихійний рух народу, особливо в центральних, східних і південних регіонах України. Після закінчення Другої світової війни УПА продовжила боротьбу й тільки з липня 1946-го до червня 1949 року провела 3193 збройні акції.

Петро Потічний навів дані щодо чисельності УПА та її втрат, але застеріг, що ці дані переважно взято з документів каральних органів СРСР, а тому до них слід ставитися з певною обережністю. Втрати населення становили 538 727 осіб, але до цього числа ввійшли й репресовані владою. Також було вбито 155 108 осіб, зброї вилучено лише 82500 одиниць.

Історіографія історії УПА налічує сотні найменувань. Достатньо подивитись кандидатську дисертацію С.Ю.Демидова, присвячену цій проблемі. Головним здобутком вивчення повстанського руху 40-50-х років ХХ століття у сучасній історіографії стало подолання радянського стереотипу, коли, за висловом згадуваного канадського дослідника П.Потічного: «Найлютішим ворогом України були буржуазні і небуржуазні націоналісти, які тільки те й робили, що думали, кому запродати власний народ. Анафемі піддавались Мазепа, січові стрільці, воїни УПА». Насправді неоціненною допомогою на шляху вивчення саме історії УПА стало видання багатотомного Літопису УПА», що заснували в 1973 році колишні вояки УПА. Це спільне видання Об'єднання колишніх вояків УПА США і Канади й Товариств колишніх вояків УПА імені ґенерала Тараса Чупринки в США та Канаді. У 2012 р. вийшов 100-й том у чотирьох серіях, у яких публікувались документи і матеріали з історії ОУН та УПА. Кожний том або група томів Літопису присвячений окремим темам. Томи видавалися не періодично, а в залежності від підготовки й опрацювання наступних. Перша серія – Основна – налічує 51 том. Друга, Нова серія (започаткована в 1995 р.) нараховує 18 томів. Вона вийшла під ґрифом не лише Літопису УПА, але й Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Державного комітету архівів України та Галузевого державного архіву СБУ. Третя серія – «Бібліотека» (заснована у 2000 р.) і присвячена дослідженням та спогадам. Для популяризації визвольної

боротьби започатковано четверту серію «Події і Люди», в якій опубліковано 17 книг та планується видавати інші дослідження. Додатково видавництво «Літопис УПА» стало співвидавцем першого тому «Повстанські Могили» разом з Українським Архівом у Варшаві та ілюстрованого видання «Листівки УПА». Додатково, щорічно від 2004 р., Літопис УПА видає ілюстровані настінні календарі, присвячені УПА та збройному підпіллю ОУН. У 1992 р. у Львові навіть створено видавництво «Літопис УПА», яке поставило за мету опублікувати, з дотриманням джерельної точности, документи й матеріали до історії УПА, а також стимулювати й видавати праці про діяльність УПА та історію України того періоду взагалі. Частина томів охоплює історію УПА за певний період на значних територіях, як, наприклад, на Волині, в Галичині, на українських землях під Польщею тощо. Історія кожного з цих регіонів може мати два – три, а то й більше томів. Додаткова серія книжок присвячена загальним темам, або збірникам спогадів, праць, або може бути дослідженням одного автора на окрему тему.

Інтерес до видання можна актуалізувати, якщо пригадати лише назви окремих томів: «Волинь і Полісся. Німецька окупація», «Чорний ліс. Передрук підпільного журналу УПА», «УПА в світлі німецьких документів», «Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали». Окрім фактичного матеріалу, викладення якого базується на різнорідних документах (радянських, нацистських, оунівських), особливу цінність для дослідників представляє вивчення теоретичних засад, на яких ґрунтувалась діяльність УПА. У цьому відношенні приваблюють історичні й політологічні розвідки П.Полтави, О.Горнового, У.Кужіль, які намагаються довести доцільність і необхідність боротьби українців за створення незалежної держави, спираючись на світовий досвід вирішення аналогічних проблем, вивести справедливість власних вимог з провідних документів, декларацій, конституцій, які супроводжували різні нації у їх прагненні до самовизначення. У той же час дослідник визвольного руху повинен с певною обережністю ставитись до наведених документів, тому що окремі проблеми українсько-польських стосунків, антисемітських проявів тощо певним чином завуальовані і не отримали адекватного відображення у виданні.

Отже, цілком очевидно, що «Літопис УПА» є унікальним виданням, яке суттєво розширює можливості вивчення історії визвольного руху, його організації, ідеологічних підвалин, осіб як керівників, так і рядових учасників, показує ставлення до УПА з боку як радянської влади, так і нацистських окупантів.